

ДМИТРО ГОРДІЄНКО

П І Д П А Л

ОПОВІДАННЯ

**ЛІТЕРАТУРА
І МИСТЕЦТВО**

ДМИТРО ГОРДІЄНКО

ПІДПАЛ

ОПОВІДАННЯ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ—1931

Бібліографічний данок цього видання опубліковано
в „Літописі Українського Друку”. Картаксовому
реєстру зр. від Інституту української
Книжкової справи.

Друкарня
„Чорноморська Комуна”
Одеса, Пушкінська, 32

Міськліт № 634

Замовл. № 1796

Тираж 20.000

1 1/4 арк. (ОСТ № 364 А6)

ВОВЧА ЯМА

Поля лежали голі, сірі наче туман. Слалися вони аж до затулятих мрякою обріїв. Стояла сира осінь. І от цими полями, вогкою дорогою повертав із міста пішки Роман Віхоть. Ідучи розміреними кроками він оглядається навкруги, вдивляється в ліс, що аж ген стоїть підійшовши до Пленканів, згадує пройшлу весну, що після лютої зими цвіла якось по новому не так, як ті весни, що були давно, давно. Минулої весни у Пленканях незаможники колективу заклали. Із трьох сот дворів уступило сто. Але скільки він, Роман, приклав сили до того. Ще з зими почав збирати незаможників, комсомольців, передовіших середняків, повертав їх на те діло. Хазяїн його — багатючий пленканівський мужик — Христофор Бут — аж до сказу доходив прочувши, що Роман колектив складає. Прийде, бувало, Роман із сільради так аж під північ, увійде нішком у хату, кише на соломі, що лежить коло печі, свитку, ляже відпочивати і чує: ворухнеться на печі Христофор, крякче, кашляне, злізе, сяде

на припічку, поставить ноги на прилавок і почне допитуватися:

— Де ти був, Романе? Казав тобі — ставися з вечора в кочерижник та мни коноплі, а ти знову потягся. Та що ж це воно у світі робиться, що робітники вже й хазяїнів своїх не слухають. Що ти про все оце, Романе, собі думаєш? Виходить я за дармо тебе годуватиму? Хліб у мене хоч і свій, та все ж подарованийі. Хазяїський хліб.

— Ви, дядьку Христофоре, мабуть забули, що в договорі написано. Там сказано: робочий день я маю восьмигодинний.

— Договір! Договір! То папірець так для хворми... І, як я бачу, Романе, доведеться нам з тобою попрощатися.

— Як доведеться, то й доведеться, — відповідав на те Віхоть.

І Христофор, кречучи, знову ліз па піч і сопів.

А під веспу, як сніги на полях почали братися водою і спливати в пизни, з міста у Ілєпканівський колектив прийшов папірець, щоб відрядити одну людину на довготермінові курси трактористів. І рада колективу вирішила послати Романа Віхтя, чоловіка безрідного, бездомного, наймита Бугового. Прийшов того дня ввечорі Роман до Христофора і сказав йому просто:

— Так що, хазяїне, давайте роцот.

Що ж, найшов луччих господарів?

— Та таке, що вже не хочу й шукати. Якось без хазяїв почнемо хазяїнувати

— Аг-а-а... Виходить у колектив устряв? Щастя тобі... З богом. Парасю, коли люди трапляються. Та й нам воно легше. Через тебе нас за куркулів вважають, мовляв, он Христофор Корнієвич робітника держить. Буржуй! А який я буржуй? Просто з ласки своєї пристанище тобі давав. Та й договору з тобою так мав. Думаєш: не вигнати ж людину серед зими на вулицю, щоб з голоду та холоду десь під тинном загинула. З богом, Романо... Не вік же й тобі наймитувати.

— Еге ж, не вік, хазяїно. Та воно вже на те йдеться, що мабуть більше і не наймитуватимемо... На те, хазяїно, йдеться...

Отак і кинув Роман наймитувати, та й поїхав у місто. Ціле літо провчився. Тепер над полями стоїть глибока осінь і, він повертає в Пленкані. Але: як там його приймуть? Правда, ще місяць тому комсомольці писали йому в листі: «колектив ваш росте і розвивається. Крім солопиного клину нам одрізали землі, що належала Христофору Корнієвичу Буту, Северину Дудці та Левону Джмілю. Знаєш отієї, що ще за Столицина їм отрубали одбито. Добра земля. Так що на зябь її виоремо. Столипинські паколи ми вже ловикопували, якось вийшовши у поле суботником. Так що виоремо, щоб

пі межі, ні обпіжка. А це тобі сповіщаємо: хліб у нас зародив ого-го який! Добрий хліб уродився. Пшениця — золото, чиста та добірна. Зерно в зерно, важко Вистачить і державі і собі. Та от біда, товаришу Романе, над на копей пішов. Мало не половина вигибла. Тут уже і слідчий виїхав, слідство веде, бо є підозріння, що глитаї чимось їх потруїли. Виявилось, що вода в криницях на солонихім клину була отруєна, а ми там у жнива коней намували... Так що, товаришу Романе, із тяглом у нас поганувато на осінь. Чи й управимся все виорати на злб тими кіньми, що лишилися. То може б ти там пронюхав, хоч би одного нам трактора. Ти вже постарайся, походи, розкажи, що в нас пещастя... Хоч би одного трактора в село. Щоб він пройшовся, показав себе одноосібцям... Ми тут агітуємо за колектив. Дядьки так що й вірять у колективізацію, бо на власні очі бачать, як то воно легко в гурті хазяїнувати. Та все ж кажуть—а чому у вас трактора немає? Чому машин вам не дають? Так ти вже, товаришу Романе, постарайся. А з цим і до побачення. Приїзди як тільки закінчиш учешня...»

Так писали комсомольці. Але: як зустріно колектив? Адже Роман ціле літо провчився, не працював у колгоспі. Може і не прийме?

Обдивлявся Роман поля. А дійшовши крутої балки, що під самими Плешканями, спи-

нився, оглянувся навкруги себе: і так степ, і от так степ. А так от болота. Обабіч ліс. О, той ліс! Як він шумів, як стогнав першої осені по революції. Та й була ж то осінь! І степ палав, і болота куріли, і ліс горів червоним одсвітом пожоєж, що спалахували на маєтках князів Горчакова, Голіцина, Рєпніна. Горів ліс, стогнав...

Минула осінь, надійшла зима. А під весну,—пригадує тепер собі Роман,—на Плешкані вихорем налетіли від гетьмана Скоропадського карні загопи. Місцеві багатії—Христофор Бут, Севериц Дудка, Левоп Дзяміль-раділи тому наскокові: годували й напували карпиків, по клунях з ними почувати дочкам своїм наказували. Лився самогоп вечорами й почами, а ранками і днями лилася кров коло зборні та на дворищах спалених маєтків. Шомполами та патчаями били карники неможлих плешканівчан. А підійшла друга осінь по революції, село вибухнуло повстанням. Листопадовий ранок стрів якось—втікали з сїла пани, бігли до пайближчої станції, векакували у вагони і, поїзди, що стояли на парак—вирушили, везучи їх у безвість. А повстання гриміло. Котилося від Племканів до Пологи, Вергунів, Теплівки, далі, все у степ та в степ, до сел, хуторів. Ішли загопи пезаможників, наймитів, вимітали пашів із насиджених віками кубел, руйнували утворені Столипіним фор-

теці царату.— отрубш. Володарі їх місцями зуміли дозодягати машкарц пентральних господавів.

— Ми тільки хазяїни, — говорили вони. — І яку пошле бог владу! — нам все одно. Ми собі хлібороби, ні до кого і ні панцо не пристаємо. Ми любимо землю і робимо на ній, як робили наші діди й прадіди, тихо та мирно.

Насправді ж за царя були вони очима й вухами урядника, станового, пристава, земського начальника. Потім були за певсипущих дозорчих гетьмана Скоропадського. А по ньому стали за ретельних доглядачів Петлюри й батьків отаманів. Самі спробували щастя в отаманстві, вартах, у карних загонах.

Роман Віхоть того часу наймитів, пезаможників гуртував, ходив з ними партизанити проти гетьманських і німецьких посіпак. А коли стихло все, зайшов аж у Плешкапі. Тепер дійшов аж до колективу. Шлях тяжкий, кручений, а все ж привів його до того, що йому лише спилося колись, до гуртової праці, де немає хазяїна і робітників, де всі хазяїни і робітники. Згадав Роман: був він маленьким пущевіріньком. Дід — голова сива, брови скуйовджені, хмурі, жовте лице, що потом стекло на панській землі, брав його на руки й розказував при вечірнім шелсеті верб — казок про країни, де люди живуть у злагоді, і згоді, всі рівні. Де немає

царів, папів, де всі люди однакові, всі однаково працюють. Тепер ті казки, як бачить Роман, — дійсність. !

Обдивився ще раз навкруг себе Роман, ступнув рішучо вперед і пішов у село. Та його знов гризла думка: як приймуть? Та чи й приймуть? Бо ще повесні через місяць по тому як він виїхав з Плесканів, у першому листі комсомольці йому писали: «— Потрапили в наш колектив Андрій Швайка та Михайло Кигиця. Отой Кигиця, що йому завжди брови науплені, очі в землю й мовчить. Та ти його знаєш... Так вони, як пам'яється, прийшли, щоб колектив розвалити. Їм—і те не так, і те не так. Вони за те, щоб усе порівно ділити, а самі, дивись: день—другий і не вийдуть на роботу. А це якось зайшла за тебе мова, товаришу Ромале.— Він десь учиться, а ми тут будемо робити на нього—кажуть вони. Повернеться на зиму а пам, годуй його...— Ми, конечно, одемкнули, пояснили їм, що тракторист нам потрібен. Та вони все своєї співають:—ми проти, та й проти...—А вся заковика в тому, що вони обидва воловодяться з Бутом, у гості та на бенкети ходять до нього. Ото й нахваталися їхньої агітації. Хотіли було забрати свої коні з колективу й попродавати—не дали. Кажемо—коли берете коней, то йдіть і собі геть... То вони й змовкли, притихли... «Іде Роман.

От і вулиця тинами похиленими уздовж тягнеться. Крапива попід тинами, бузина, бур'яни вже повисихали. З дерези давно злетіло листя і стоїть вопа кущами гола, свистить на вітрі. Спориш рудий під ногами, мов дріт кривцований хрумтить, ломається.

Повертає Роман у завулок. Бачить: назустріч йому, цінком міряючи шлях, іде Андрій Швайка. От він сплився, приклав до чола долоню — з неба б'ють промені осіннього сонця — вдивляється в Романа. А цей іде. Підходить до нього:

— Драстуйте, дядьку Андріє.

— То це Роман? Драстуй, драстуй. З города мабуть, і на зовсім?

— Та так, що й на зовсім.

— Ото й добре. А чув, що у нас? Коні вигинби. Всі кажуть: потруєно. Та я думаю, Романо, що то в нас так хазяйнують. До видано, щоб копей труїли? Кому вони й що заподіяли? Людина ніколи не отруїть скотину... Так що ми тепер без тягла, Романо...

— А ви в тугу не владайтесь, дядьку Андріє. Трактор буде! Я вже походив у городі по всіх усяодах. Так що трактор буде... Тільки от грошей треба. Попервах хоч би із тисячу карбованців...

На цьому попрощалися й розішлися. Роман подався до колективу, а Швайка додому. І тільки він увійшов у хату та вмовився коло вечері, як у його дворі паче виріс Бут.

Спинившись перед хатою він хвилину дивився, на вікна, що вже блимали каганцями, а по тому пішов просто до дверей.

— Добри вечір вам у хату, — переступивши порога сказав Бут.

— І вам того ж — відказав Андрій. — Проходьте до столу, Христофоре Корнієвичу. Сідайте до вечері... Що бог послав...

Бут важко сів на лаву, обемкнув густу сіру бороду.

— Спасибі. Ми вже повечеряли. Так що спасибі... — Ще раз обемкнув бороду. — Раю осінь цього року впаде. Холодна. Чи її управляться люди на зяб поорати.

— Еге, Христофоре Корнієвичу, раю. З оранкою хто його зна як воно її буде.

— Еге ж, еге ж... Я це прочув, що Роман повернувся з пауки.

— Та ж повернувся, Христофоре Корнієвичу. Тільки не стрів я його. У колектив поп'явся.

— Справді що поп'явся... І що ж він повенького з міста привіз, не казав?

— І не розпитував. Розказав йому, що коні в колективі вигибли, а він мені — трактор треба купувати. Хоч би, каже, попервах із тисячу карбованців у колективі взяти... — Швайка перекинувся до Бута. — Він уже, бачте, десь там замовив. Ним, каже й пооремо на зяб.

— Хо-хо! Тисячу карбованців. Це ви-

ходить, з колектива візьмуть гроші, а ви без чобіт ходи, литками світи... На біса той трактор, коли ти голі, босі. Хай чоботи, одяжку купують. Зима ж іде. А їм: трактор!

— І як вам, Христофоре Корнієвичу, сказати: вопо, звісно, трактор на ноги не взуєш, не пошиєш кожуха з нього... Воно то правда.

— А так, Андріє, так... Виходить Роман ніяких новин не переказував?—потягаючи на голову шапку питався Бут. А вставши з лави, обернувся до Швайки.—Но казав, чи буде для хазяїнів... селян... полегкість?

— Ні. Не говорив, Христофоре Корнієвичу. Я його і не розпитував.

— То й прощай, Андрію. А я думав повинні які є, та й зайшов. Холод, зима приходить, чоботи треба б,—говорив Бут, виходючи з хати.

— Бувайте здорові, Христофоре Корнієвичу казав Швайка, випроводжуючи Бута.—Заходьте й завтра, поговоримо. Мо й новини які будуть. Заходьте.

Довго стояв Швайка на порозі сіней дивився в широку Бутову спину. А коли вона зникла з очей, повернувся в хату.

Минув вечір, минула й ніч, а ранком Швайці загадали іти на загальні збори членів колективу. Одягся і пішов. У раді людей було повно. Гомоніли. На шибках вікон гралися зайчиками промені осіннього врацішнього

сонця, перепліталися їй, посидувалися із словами Романа. Говорив він просто й коротко: — на зяб колектив має виорати п'ятсот вісімдесят сім гектарів. Окремо під буряк — двісті п'ятдесят гектарів. Тягла не вистачить. Сотисю коней і не кидайся на таку землю. Велика земля... Треба купити трактора. Колектив мусить приділити на завдаток хоч би тисячу карбованців.

— Мало! Більше хватай! — вихопився з криком Андрій Швайка. — Тисячу карбованців... Тисячу карбованців! На чорта мені твій трактор здався, коли в мене чобіт немає. Чоботи купіть. А коли що лишиться, купуйте собі з богом і трактор. Озуємося, зодягнемось, тоді купуйте. А так — я проти!

— Чоботи? А земля хай так лежить? Чоботи покищо, є в нас, сляк-так переходимо. Землю треба виорати. Ми за трактора! — гукали з кутка комсомольці, підтримані всією хатою.

Так і постановили: купити. За трактором до міста поєдуть Романа Віхтя, і зобов'язати його вдарно представити трактора в колектив та й за тракториста при ньому' правити.

Другого дня, як тільки розвиднілося, виряджали колективці Романа Віхтя до міста. І вже тоді, як він їхав у' поїзді Київ-Харків, у Пleshканях Бутова хата повніла хазяїнами і так собі людьми. Поєхилившись над стіг,

колом сиділи тут: Христофор Корнієвич, Северин Дудка, Левон Дзяміль — колишні володарі отрубів на солошнім клину. Край стола від полу миялися, інколи поглядаючи то один на одного, то на стіл, заставлений мисками й полумисками, Швайка й Китиця, обидва час од часу покахикували й глибоко зідхали.

Вишійте, вишійте ще по чарці — припрощав Бут, — бо хто його зна, що завтра буде. Живемо як на страшнім суді... Вишійте, щиро прошу...

То й вишіймо... А за чне здоров'я? — вставши зі столу чарку, спитався Северин Дудка.

— За здоров'я, чи за упокої — не звісто, відказав Бут, і собі взяв чарку. — Будьм...

Цягть гонів, метнувши різнокольоровими бородами, подерлися догора.

Отак лучче, — одриваючи від рота чарку й скривившись, вимовив Бут.

— І як ми домагалися, билися, щоб уперед чоботи, а потім якщо лишиться, трактора — ні! Таки поставовили трактора, — шкодував Швайка.

А ви, Андрію, ось вишійте ще чарочку відказував на те Христофор Бут, — то вам і мероболить. Отак вам дурним і треба. Тягтимуть із вас, трудівників, на трактори всякі, молстарки, а ви босі, голі ходитимете. Такі хазяїни! До ж бо видаю, щоб у колективні люди в драпих та полата-

них чоботях ходили? У мене оп стільки тих наймитів перебувало, то я всім їм і чоботи нові справляв, і зодягав. І то — візьміть собі з розум—наймити. А там ви ж, самі хазяїни... Хазяїни та й волі не маєте. Права не маєте на те хазяїство... То ви лучче випейте чарку, другу: призволяйтеся. І ти, Китице, чуєш? випий! Мовчиш? Мовчи! Вам чобіт не дали, у нас землю відрізаля і пришили до соломиного клону... Випийте, заїжте.

Минав день, потопавши в самогоні, минала піч. А ранком до Бута знову прибіг Швайка:

— Телеграма вже із Харкова прийшла, од Ромапа...

— І що ж він там, Андрію, пише? — аж затремтів Бут.

— Трактора везе.

— Таки везе? Трактора?! — перенитгував Бут несвоїм голосом. — Кажеш, везе?!?

— Везе, Христофоре Корнієвичу.

— Гемонську машину везе... Це мою землю нею оратимуть... Мою землю... А вам чобіт не купили... — І вхопив Швайку за руку, — Ходім, Андрію... ходім до хати, там що десь по чарці є, стара знайде, вип'ємо...

...Незабаром надійшли Дяміль і Дудка. Полився знову самогон і стояла таємнича, змовницька шепотнява у хаті.

А як згусла ніч і замгла село темінню.

з Бутового дворища вийшло четверо людей, подалися в напрямі крутої балки. Ішли тихо, градучись, несли на плечах заступи, а Бут під рукою ще й скриньку, тримаючи її обережно. Дійшовши місця, де шлях найвужчий, обкопаний з обох боків глибокими канавами, схирилися, стояли хвилину, другу нерухомо, вслухалися в шум верб, що тікали під село уз'яр'ями й горбами. Було навкруги тихо, ні топогу будь-чийої ходи, ні гомону. Парситі Бут пагнувся, заміряв лопатою землю.

— Напроти цього пакола і копайте. Двоє... а двоє поситимуть землю в балку. Щоб не помітив сліду.

Стояла нічна тиша. Темрява, хоч око виколи. Копали. З обличч'я їм лився ручаями піт, одіж липла до шини. Викопали глибоку яму. Бут міркував. Трактор їтеме сюди... ого! заривється... тілки загудо...—«Вскочив в яму, присів павпшицьки.—Отак він упаде...» Поставив скриньку динамітом пачищену, злегка помацав покриньку, відчув: витикається бомбовий капсюль, введений у динаміт. Впадо трактор, торкнеться капсюля, вибухне динаміт і полетять з ями шматки заліза... Не буде колектива у Пешканях...

Потім яму заклали дрюччям, дерном, припинали землею, зарівняли і, мов лісові привиди, попригинавшись тихо подалися крутою балкою на другий кінець села.

Сірий рапок застав їх у Бутовій хаті; всі спали покотом біля підніччя на соломі. Коло них вартувала стара Бутиха, щоб як тільки розвидніється — побудити.

...Од колгоспу через село йшли колоною на круту балку люди стрічали трактора. Над ними лежав червоний прапор і майорили білі хустки дівчат. Посунули за колоною й копачі ями. Між ними йшов і Півайка. Він одмовився йти в колоні.

— Старістю, знаєте, якось не зручно під прапором ходити, — одказав Андрій, коли йому нагадали пристати до колони. — Піду я собі помаленьку із старими.

За селом колопа спинилась, вирештувалася над крутою балкою, застигла в чеканні. Сотні очей уп'ялися в затягнутій сірою мрякою степ. Здалі долітало торохтіння, а за кілька хвилин на рівнину вийшов трактор. Здалеку він здавався сірим жуком, що повзе огорпуть димом. Колоною пробігало радісно хвилювання. Всім на язиках лежало одне слово, яким налагодила колопа зустріти Романа — слава.

Поодаль колопи на горбі стояв із своїми людьми й Бут. Ним опанувала напруга. Проте, він вдавав із себе дуже спокійну людину. А трактор ішов, підходив все ближче, ближче. От уже з сірсі мряки вимальовується його перещі колеса, що міцно гресуть під

себе землю, підсортаєть під себе степову даль. Бут по стерпів: вийшов наперед колони, зійшов у балку на дорогу й зашипорив очима по тому місці, де викопано яму. Дивився мильно, та чи то з перебтоми, чи з того, що цілу ніч не спав, не міг добрати, де ж саме вона. — «Здається оп проти того накола, що над канавою. Ніч була темна... здається там... Еге ж.» — говорить він собі в думці, ступає обережно, мацає поперед себе цінком, пробує твердість ґрунту. Треба ж знати куди одступитися.

Трактор підходить все ближче та ближче. От надійде, заривється, гуне...

Бут задивився на трактора і, піднявши цінка догори, ступнув уперед ще крок.

— З дороги! — гукнув йому хтось над вухом.

Кинувся Бут назад, вбік, не вгадав, уступився і шугнув крізь землю, ніби вона проглотила його. Але того ніхто не побачив. Трактор наближався. І раптом над дорогою лягнув легкий постріл. Щось зашипіло, вибухнуло, наче гарматний набій. Колоною колгоспників пройшло першове тремтіння, вона колихнулася, одступила назад. Між нею і розлогим степом виросла біла димова стіна, сховала за собою сіру даль і кривулясту дорогу. Торохкотіння трактора стихло. Знявся галас, крик покотився в село. Завалували собаки. Найжилися тиши, загомошили вулиці, провулки. Росла тушотпява, виростала в

один довгий гул. Село плавом пливло на круту балку... А тут в колоні хтось верещав, хтось охав.

— Господи... Трактора розірвало...

— То як же Роман?...

— І його мабуть...

— Ну да, і його... Ось, бачите, шматок руки і кров... Аж сюди бризнуло... бачите?—показував хтось натовпові на окривавлену кістку, що лежала на горбі.

— Значить і Романа... Як же це?..

Село ішло на круту балку. Поспішало. Воно чуло той скажений постріл і, тепер хотіло довідатися, що там трапилось.

По той і по цей бік дороги заповнили люди всі горби. Стоять перухомо, піби приросли до землі, дивляться очима напруженими в степ. А там стоїть могильно мовчанш, смертельна тиша.

...Од солошиного клину потяг міцний вітер, зламав димову стіну, розвіяв, і перед очима села виріс трактор. Стояв він перухомо. На ньому, вкнивши руками в кермо, пригнувшись, сидив Віхоть.

— Живий... Живий...—покотилося колоною колективців.—Трактор цілий... Трактор... Роман живий...—Передалося натовпові, загуло, зашуміло,—цілий... живий...

— Слава!!!—підвелось лачо вихор.—Слава!—закричав степ.—Слава!—відгукнувся далекий ліс.—Гурра!!!—гриміло в балках.

Роман устав з-за керма і побачив: по дорозі та навкруги лежать окривавлені шматки одяжі й людського м'яса.

Колона розбилася. Натовп розсипався. Сміливіші вийшли на дорогу. Хтось скидав дерно й перед людьми вицирилася кривавою раною вовча яма, в якій що кубилеся сірий, смердючий дим. В'юпкий комсомолец приніс вориху, заміряв яму і повідомив:

— Дея з половинною сажні!—Обернувся до Віхтя.—А могло бути й гірше, Романе...

— Ось голова... з бородою...—крикнув хтось, стоючи недалеко від ями.

До цього кинулися люди, обступили, облизали, мов мухи, ви'язилися безліччю очей в голову, що окривавлена, синя, лежала на землі.

— Впізнаєте хто? Впізнаєте?—допитувався чийсь голос.

— А то ж як, Христифорова... Бутова...—відповідав другий.

Віхоть пересмикнув плечима, обернувся, підійшов до трактора, сів за кермо, повернув ліворуч, обійшов кашаву і подався в село. Слідом за ним, чітким строем йшла колона колективістів. За ними натовпом сунуло село. У хвості всіх плетався Андрій Швайка. Але впізнати його важко було: лице перекошене, спина згорблена. Ідучи, він весь час дивився в землю.

Вересень 1930 рік.

Харків.

БІЛОУСОВЕ СВЯТО

Старий Білоус ходив двором задуманий, першувався, часто підходив до воріт, кидав очі в степи і дивився на шлях. Потім онуєвав безнадійно руки і йшов до хати.

Білоусиха, витираючи рукавом полотняної кохти заплакані очі, занитувала:

— Ну, що те видно?..

Білоус важко сідав на лавку, схилив голову до долу і відповідав:

— Не видно...

Так ішли дні. Надходила глибока осінь з дощами, а хліб же лежить у полі не зведений. Люди вже пообмолочувалися, лагодяться сіяти озимину, кожна хвилина дорога, а Білоусів син, що тиждень тому поїхав на ярмарок в Березівку!—не повертався. Без коней же працювати не будеш.

Але днів через кілька повернувся Білоусів син. Обличчя йому почорніло, очі позападали глибоко, глибоко...

— Біда, тату, коней одняли на шляху. Мене любили. Я гнав за ними, зникли...

Журба охопила старого Білоуса:—ціле лі-

то трудилася сім'я, працювали всі як воли, а тепер погниє на полі. Голими ж руками хліба не звезені, не обмолотиш, а полізеш до глителя, кінець тоді хазяїству.

Одного ранку, ще й сонце не зійшло, як старого Білоуса хтось торсав за руку й промовляв.

— Діду, діду, вставайте...

Білоус мабуть і ві сні думав про коней, бо його ніяк по можна було добудитися. А коли він розплющив очі, побачив перед собою незнайомого чоловіка, що трошки хрипло говорив, посмоктуючи педокурка:

— Прислали мене з панної комуни «Бессарабець». Прочули ми про твоє лихо, ото й думаємо допомогти тобі. Завтра вдосвіта жди. Приїдемо з трактором і молотаркою...

Білоус блимав віями, потім піднімав їх високо, що аж борозни йому на лобі робилися, вдивлявся в незнайомого чоловіка й нічого не розуміючи, питав:

— Та як же це з молотаркою й трактором?.. Господи, чи це ж правда?

— Правда, діду, приїдемо, сподівайтесь... відказав чоловік і зник з хати.

І от, одного дня ще сонце не встигло вигнати похмурої осінньої ночі з ссла Петрівки, що на Одещині, а трактор уже гуркотів на шляху.

Білоус вийшов на шлях і вдивлявся ту-

ди, де здіймалася гуркотнява, а трактор підповзав все ближче й ближче.

Під'їхавши до села і забравши з собою сім'ю Білоуса, комунарці на тракторі поспішили в поле. Прибули на місце, заки-а робота: протягом двадцяти хвилин встановлено трактора й молотарку. Комунарські коні поспішили по полю гарби, підбирали там легко копи, підвозили до молотарки, а та па-трошила їх, ковтала з реготом...

Старий Білоус ходив навкруги молотарки в білій святковій сорочці, посміхався собі в бороду, потім скидав шапку, ставав до сходу обличчям, христився, й знову підходив до машини, підставляв пригорнці під рукава, а в неї лилося чисте, мов золото, зерно.

Незабаром комунари посідали обідать.

Навкруги них зібралося багато дядьків. Сивий Білоус став посередині людей, і виголосив теплу промову, а в кінці додав:

— Спасителі, ви мої, товариші, повік не забуду вашу камунію...

Але самий урочистий момент був увечері, коли сонце котилося за обрій, а комунари здіймаючи дорогою пилюгу, везли в село Петрівку до Білоуса готове зерно. Тоді край села зібралося все живе, що є в Петрівці. Чоловіки без борід, з борідками, й бородами вирихтувалися в струнку лаву понад шляхом, ніби полк червоноармійців, а трактор,

що йшов попереду гарб, піби командир той, приймав великий парад.

Дівчата й хлопці весело сміялися, і вказували одно одному пальцями:

— Диви, диви, от їдуть,, так і я понимаю, що їдуть...

Іде з людської гуцавини ліз гадюкою схидний шепіт.

Ич, як беруть... На гачок, значить, мо-влять... Обмолотили, та ще й до дому ве-зуть,— кхе-кхе-кхе...

Тим часом стара Білоуська відчиняла во-рота й з радісною посмішкою віталася з ко-мунарцями.

Харків—1927

ПІДПАЛ

Бирло почував широкє, виголєсно підборіддя, схилився на тин і вступив вузькі очі в підстаркуватого чоловіка, що стоячи за перелазом чомусь дивився в небо. З вигона тяг передвечірній холодний вітер, прошизував обох їх і, тому вони їжилися, втягали шиї в комірї пом'ятих кожухів. Раптом брови Бирлові пасупилися, очі примружились.

— Отак, уляпалися, га?

— Еге ж, Касяне Омельяновичу по вуха вскочили, — відповів пискливим голосом чоловічок. — А як тепер викрутигися ума розуму не доберу, — і чоловічок метнувся, підбіг до Бирла, щільно притулився до тину. — Нас аж п'ять проти!.. Та п'ять, хіба це сила проти цілого соза. Уже і жінок, і дітей своїх на підмогу брали — непомагає... Отак ускочили!

— Ускочили, то самі й вискакуйте, — відказав байдужим голосом Бирло, одхилився від тину, глянув уздовж вулиці, потім перекинув хитрі очі на чоловіка. — Уже вечорів. Прощай, Охрімє, піду... а то ще, боронь бо-

же, созовики побачать нас — лиха по оберемося. Та тобі нічого, а мені... скажуть наставлення проти соза даю...

Охрім Чекаль прокипувся від замріяности, рвучко підкинув до гори голову.

— Прощайте, Касяпе Омельяновичу... Така знаєте шкода.. Отака конійка з рук випадає... А-я-я-я-я... І щоб тобі ні дна, ні покришки... А-а-а... Касяпе Омольяновичу — кажете по двадцять карбованців за пуд шшешничного борошна платить отой, ваш чоловік, га?

— А то вже дивлючись яке борошно. Платить і по п'ятнадцять, платить і по двадцять...

— А-я-я-я-я-я... А мені ж тої пшениці припало аж сто десять пудів. Там така україшка! От би змолоть та пудів з півсотті і продать... А-я-я-я-я... — чухаючи потилицю бідкався Охрім Чекаль. — Скажуть зайвину державі продати. А по чому держава дає? По карбованцю тридцять дві конійки, та ще й одвези їм на стапцію... А-я-я-я-я... — Мстнув головою, обернув лице до Бирма, хотів щось сказати, але того за тином уже не було, він зник у своєму дворі, що Чекаль і не помітив.

Тикпув Охрім під пахву лівої руки свою палицю, одступився від тину, дістав з кишені полотняний кесет і почав крутити цигарку. Над ним уже стояла густа осіпня темінь холодного вечора. Тини, верби і ясени здава-

лієся сходяться, наступають на нього, видалося, що вулиця повужчала. Черкнув Охрім сирника і раптом тиши і дерева одбігли в боки, стали на свої давні місця. Запалив Чекаль цигарку, міцно затягся, кашлянув і раптом згадав: сьогодні о восьмій вечора на сесі зібрання. Це йому ще вдень сказав Гараєь Ногошч, як частував оцим тютюном. Знову про хлібозаготівлі говоритимуть.

Сцяюнув Охрім у темінь вулицю і подався на загребелля.

Підгірна слобода вже гриміла піснями хлопців та дічат, що йшли з усіх кутків до сільбуду. Слухав Охрім тих пісень, але за думками, що плуталися йому в голову не міг добрати про що співали. Проскочивши греблю, він повернув у завулок, і раптом йому на зустріч, наче грім, пісня:

Іде вода, плине в гирла.
... коней папувати...
Куркулеві тому Бирлу
Важе не папувати...

І стихла. Але через мить підійшла ще ближче до Охріма, і залунала ще голосніше:

Продав воли, продав вога
А сам ходить коло СОЗ'а...
Ой, куркулю, не скакай!
Середняків не збивай!
Коло соз'а не ходи!

З ума жінок по зводі!
З нашим потом—горілоньку..
Пив ти—пиво й мед.
Рятуй шкуру й голівеньку—
Як рятував швед!
Не ходи ти кругом СОЗ'а—
Ми стережемо!
На твої собачі сльози
Віри не ймемо!

Аж затремтів Чекаль, велухаючись у пісню, що вже давно поминула його і гриміла на заяр'ях педалеско сельбуду. Він стояв і за своєю старою звичкою дивився в небо.

— Охріме!— озвав його раптом баскуватий голос. Чекаль впізнав: то до нього наближався Гараєв Погонич.

— А що?..

— Слухаєш, як пані хлопці й дівчата агро Бярлає співають?—і Погонич підійшов до Охріма.—Правда добре?

— Їго ж, співають,—відказав Охрім і рушив слідом за Погоничем, порівнявся з ним.—І хто б воно тако про нього склав?

Хто б же, звісно, пані комсомольці...

Далі йшли мовчки, а згодом опинилися у просторій хаті, що містилася на колишньому новому подвір'ї Бярла, що тепер належала сотові. Зібрання сівців було вже в повному розгалі.

Охрім спинився на порозі, притулився до одвірка, слухав, а в голові йому мигали слова, висипані на людей Тереньом Суні-

цею, головою соза «Нова Осесля». Віп говорив такє:

— Наш колектив мусить дати державі хлібної зайвини за твердими цінами щонайменше п'ять тисяч пудів! Вже раз ми загальними зборами цю ухвалили. Та серед нас знайшлися такі, як от Охрім Чекаль, Мирон Гичва, Каленик Ритий, та Говгаль Іван... та ще їхні жінки... запротестували. Мовляв, неправильно! Не дамо державі зайвини, а лучче продамо на вольному ринку... То що ви товариші, зібрання на оце скажете?.. Щоб село одержало машини, мусимо дати державі хліб... Інакше до корма стане знову Бірлю... підете за паляницю та за сніп до нього піт лити.

— Що там, товариші, довго говорити... раз порішили, то тут мова коротка... так тому й будь! П'ять тисяч мов один хупт одвеземо!—сказав Гарась Почоліч, і додав— А що Гичва, Чекаль, Ритий і Говгаль не хотять оддати своєї зайвини, так вони, значить, разом з Бірлюм проти нас, проти созу.. а значить і проти революції! Як на мене, так їх треба виключити із созу... вони не наші!

Відчув Охрім Чекаль, як раптом йому в горлі виросла гуля, а язик прикипів до піднебішя. Хотів крикнути, але щелепи йому вхопили спазми. На голову налягала кров, відчував, як біла вона йому в скроні, на

обличчі виступала гарячими багровими плямами, на вухах спалахнула полум'ям. Навіть його руде волосся на голові почервошало.

Човгнувшись об одвірок, він рвалувся вперед і спинився перед столом, ніби вкопаний. На нього звелися очі, глянули з кутків, з одпіччя, оділля.

— Що трапилось, Охрїме?—спитав його Терень Сурниця.

— Я проти!—скрикнув зойкним голосом Чекаль.—Хай уперед крам дають! А так, я проти!

Гарась Погонич перегнувся своєю довгою постаттю аж до полу.

— Ти проти? То проти чого ж і проти кого, ти? Якто вперед крам... Уже поставили...

— Не корюся!—ще зойкніше викрикнув Охрім.—Не корюся вашій постанові!—додав, обернувся, протиснувся крізь людей, швидко пішов до порога.

Йому вслід дивилося безліч очей, сповнені нерозумінням того, що трапилось. Дехто злизував плечима, дехто розводив руками. Гримнули двері і Орхімова куца постать прожогом винорепнула з пих, вникла з-перед очей колективців.

За ворітьми двору він спинився, копнув цїпком землю.

— Як же це так! Виходить не те, що ду-

малозя... П'ять тисяч пудів, га? П'ять тисяч, а-я-я-я-я... Державі? Казав Касян Омелянович:—заводчани обдирають мужиків... Годуєм робітників... а вони там у місті паничами, живуть з того, що тягнуть із селянина... Так каже Касян Омелянович. А я собі міркую от як: що мені той робітник. Він мені нічого, я йому нічого. Так ми собі і розійдемося—ні я тобі не винуватий, ні ти мені не заборгував...—Підвів голову, обернувся, чомусь глянув на ворота, з яких тільки по виїшов, потім перекинув очі на великий, вкритий бляхою вимбар, що глухою стіною виходив на вигін. Охрім згадав: там лежить п'ять тисяч пудів пшениці у мішках, готова до вивозу.—Правду казав Касян Омелянович: державі продадуть зайвину. Та за яку ж ціну... А ось до Бирла приїхав чоловік, купує. Ото ціна! А державі по карбованцю тридцять дві копійки... то це ж що й задармо... Це так, наче б, згоріло...—Раптом Чекалю аж плечі пересмикнуло, дрозь покотився по тілу, млюстю обдало.—Згоріло?..—Кинувся вбік, мов злякався чого, закрутився, завертівся. А в голові жар, палить, у голові лкаєь скажепа гама, мішанина дзвонів, крику й галасу.

— Чого ти Охрїме, так вигипався?—почув він над собою запитання. Обернувся, побачив: стоїть перед ним Гарась Пегонич, дивиться йому в лице допитливо.

— Щось погано мені,—відказав Чекаль, ховаючи очі від Погопича.

— Погано кажеш?—і Гараєь підступив ближче до Охріма.—Понапрасну ти проти. Ну, продамо ми, значить, хліб спекулянтам... А знаєш ти, що той спекулянт із робітника потім сім шкур дертиме? Голод надумає утворити. Що ж ти собі думаєш? Робітники ж нас од панів визволили... А потім, ти візьми собі що й таке в розум: по дамо ми хліба, то де ж узяти засобів і сили, щоб заводи будувати? Де взяти? Не дамо хліба, значить революція панів дорозі спиниться. Нам треба заводів ого скільки! Щоб машини будували для нас... Ралами ж погалими ми й досі землю колунаємо. Машин нам треба... індустрію, о! що нам треба... Мусимо, Охріме, хліб дати. Навіщо нам зайвицу тримати... Рік, два, три, а потім, Охріме, побачиш, як заживемо. Не дамо хліба—заринемо... Іди, іди, Охріме, додому, лагодь воза, і як тільки загадають, виїзди до Вімбару. Хліб валкою повеземо на стацію..

Але Охрім наче того не чув. Голова йому шуміла, кров гупала в скроні. Очумався він, як стояв уже сам серед вигона, далеко від того місця, де спинився до виході з хати.

— Якже то так? Виходить, як державі так я волелі продати, а як на вольний ринок так я й не волелі?..

І знову хитався серед вигона стоючи. Го-

лова йшла обертом, у грудях просто горіло, наче він мав от-от спалахнути вогнем.

— Ні! Не повезуть! Я не продам! Не дам! Я проти!!.—крикнув на весь вигон Чекаль, рванувся вперед і скорою ходою подався в напрямі лисої левади, що клипом підходить до старого двору Бирла. Незабаром темінь сховала його в гущавині залевадних верб.

Над Підгірною Слободою стояла ніч. Пісні по вулицях та на вигоні давно змовкли. Вікна хат погасли Темрява кутала село в чорне покривало.

І от, риннули сімешні двері Бирлової хати й на порозі спинилося кілька постатей.

— Ось тобі губка...—подаючи білий мотузний жмут Охримові, шепотів Бирло.—Тут більше двох сажнів. Саморобна, добра губка. Сам робив із бавовни... Вона не куритиме. Три дні мочив у селітрі.. А це бальцапка з гасом... На...

Двері причинилися і постаті юркнули в темінь, подалися через леваду, на загребелля. Ішли тихо. Мирон Гичва вів перед. За ним сунув Каленик Ритий, несучи на плечах куль соломи, забгапий у мішок, щоб сліду не зробити. Позаду всіх, із губкою в кишені та бальцапкою гасу в лівій руці дриботів Охрім Чекаль. Його пизенька вертлява постать од горілки, вишитої у Бирла, стала ще вертлявішою, переовішою. Він ступав тихо,

мов кіт, на шиньках, пригинався. Вуха дерлися догори, часами одстобурчувалися й витягалися в два тримких сосяшникових листи.

Між вимбаром і високим парканом, в сутичках, всі спинилися. Хвилину стояли нерухомо. Потім Мирош Гичва мовчки взяв із рук Каленика Ритого мішок, витяг куль соломи, розв'язав його й розтрусив по-під сосповою стіпою вимбару. А ще через мить він узяв з рук Охріма бальцалку, полив гасом солому, облив стіпу. Чекаль швидко розмотав губку, вткнув один кінець в солому, другий одтяг аж за сутички і, присівши навшиньки, об'явся кожухом, запалив сірняк, кінець губки зайнявся. Білою гадюкою виала вопа в бур'ян, почала тліти, ховаючи вогонь під сипною головкою попелу.

Постаті хутко зникли.

Починало братися на ранок і, над селом з'явся гомін. По хатах ходили колоктивці, загадували їхати підводами до вимбару хліб на стапцію возти. Загадали й Охрімові. Та він мотався по своєму дворі, мнявся. Адаже от-от спалахне пожежа. Бігаючи навкруг хати, він весь тремтів, відчував, що от-от захоріє, внаде зпесилений серед дворища і може вмере.

Не виїздили із своїх дворів і Гичва, Говгаль та Ритий. Кожен з них стояв коло своєї хати в темні, вдивлявся на загребелля, чекаючи на пожежу.

Минали хвилини. Вулицями і через увесь вигон торохтіли вози, чувся гоміп. Раптом проти двору Чекаля снишилася підвода:

— Охрім уже поїхав?!..—гукнув хтось у двір.

— Збираюся, збираюся... Та піяк віжок не знайду. Не знаю, де їх приткнув учора,— відповів Чекаль.

— То скоріше шукай, бо вже всі виїхали,—гукнуло знову з вулиці і, підвода поторохтіла далі.

Охрім знесилений тепер уже стояв, туплячись до причілкової стіни хати.

Темінь рідшала. От-от і зовсім розвидніється.

Скріпили підводи віддаляючись од села стапційною дорогою в степ. Селом опанувала ранкова тиша. Навіть собаки, що почали було валувати, змовкли, поснули під ранок.

... На загребеллі спалахнуло полум'я. Щомиті воно підповзало все вище й вище, палахкетіло серед верб і ясенів. У сірій мряці передсвіту, воно хвилинами робилося аж голубе.

Уздрів полум'я Чекаль, відчув, як забилося йому серце, голова сномрачіла. Не знав що робити. Стояв спаралізований. Раптом кров ударила в голову, патисла на мізок і він кинувся на вулицю.

— По-же-жа! Ря-туй-те!!!—розтяв він пи-

скликим голосом ранкову тищу й почав бігати по вигону, мстучись мов у пропасниці.—По-же-жа!!! По-же-жа!... Ря-туй-те!!! хліб на созі горить!!! Ря-туй-те!!!—Побіг до вимбару і внавілиць, розпластавшись.—По-же-жа... по-же-жа...—хрипів він мискливим голосом.

Бряжчали відра. Хтось кричав. Хтось гомонавив.

Охрім підвівся, вискочив у двір:

— Витягайте мішки!!! Рятуйте хліб!!!— мстнувся до дверей вимбару, побачив, вони розчинені.—Рятуйте хліб!!! Витягайте мішки!—крикнув він і вискочив у двері, помітив, там порожньо і підлога підметена. Закрутився на одній позі Охрім, хитнувся і внавілиць аж поплив уперед.

Вогонь ковтав причілкову стіну. Полум'я вискочило на покрівлю і затарабанило по ній наче дощ. Горіла фарба—бляха гнулася, червопі язика ляскали по ній. Бляха скреготала, наче від болю, стогнала, гула. Чути було розмови, крики її галас:

— Туди хтось уискочив і не виходить...— сказала якась молодниця людям, що мсталися навкруг вимбару. Друга поменшувала молодницям, що збилися в гурт колотину:

— А я ж говорила, як мішки клали на вози, що десь губка воняє,—так мені одказали, що то я в степу багаття вчора палю-

халась, то ніби воно й досі мені воляє. А
вийшло, бачте, що...

Чим далі галас кріпчав:

— Води!! Давайте води!..

— Націлявся хтось на пшеницю...

— І хто б воно запалив?..

— А ми ще її підлогу підмели, як валка
від'їхала...

— Та там же чоловік у середині! На вла-
сні очі бачила, вискочив... Згорить...

— То тобі, Горшню, привидилося. Хто б
дурний поліз у вогонь. Ускочив, то мабуть
і вискочив.

— Води!!! Давайте води! Лийте на при-
чілок!!!

Брязчали відра і стояв над вогнем шалений
крик. Сичала вода, вилита у вогонь, клубка-
ди пара здіймалася. Але пожежка не вщухала.

Вімбар горів наче смолоскип, бо був су-
хий, та ще й із соснових об'єктів. А в
той час, у напрямі станції йшла довга, при-
довга валка підвід, взяла на зенку хліб.
На передній сидів Погощич. Він часто обер-
тався назад і питався.

— Де б воно, ото горіло? Бачите, як на-
лахкотить?

— Еге ж, налахкотить дуже...

— Коли б часом не в нас ото...

— Чого б воно в нас. Нічому... Та й охо-
рона в нас добра... так що й не страшно
пожеж.

Надвечір, як пожежа вщухла, а із станції повернулася вагца, на згарищі знайшли обвугілений труп людини. Але впізнати її не можна було.

Окрім Чекаль згорів.

Він згорів од сорому, од того, що здався на умовляння Бирла.

Жовтень, 1939 р.

Харків.

З М І С Т.

	Стр.
Вовча яма	3
Вілоусове свято	21
Підпал	25

